

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

FACULTATEA DE TEOLOGIE ORTODOXĂ

Pr. Octavian Schintee

**TIMPUL ȘI SPAȚIUL DIN PERSPECTIVA
TEOLOGICĂ ORTODOXĂ**

TEZĂ DE DOCTORAT

- Rezumat -

Specializarea: **Teologie Fundamentală și Dogmatică**

Coordonator științific: **Pr. Prof. Dr. Ioan Ică**

Cluj-Napoca

2010

CUPRINS

INTRODUCERE	2
PARTEA ÎNTÂI. TIMPUL ȘI SPAȚIUL ÎN VIZIUNEA PRECREȘTINĂ ..	8
CAPITOLUL I. Spațiul în viziunea precreștină	11
I. 1. Spațiul mitic (ontologii arhaice)	11
I. 2. Spațiul la vechii greci	15
I. 3. Spațiul la evrei	18
CAPITOLUL II. Timpul în viziunea precreștină	22
II. 1. Timpul mitic	22
II. 2. Timpul la vechii greci	24
II. 3. Timpul la evrei	30
PARTEA A DOUA. TIMPUL ȘI SPAȚIUL DIN PERSPECTIVA	
TEOLOGIEI CREȘTIN-ORTODOXE	43
CAPITOLUL III. Timpul istoric și întruparea Mântuitorului	47
III. 1. Istoria – cele două părți ale întregului	47
III. 2. Timpul creștin: noutate și originalitate	64
III. 3. Istorie și supraistorie sau întâlnirea timpului cu eternitatea -	
- Timp și spațiu la Părintele Dumitru Stăniloae	79
CAPITOLUL IV. Sensul timpului și posibilitatea eternității	87
IV. 1. Crearea lumii și timpul	87
IV. 2. Theosis-ul ca împlinire a timpului spre eternitate	89
IV. 3. Timp, mișcare și îndumnezeire	92
CAPITOLUL V. Lumea - spațiu creat, destinat îndumnezeirii	98
V. 1. Creația - spațiu al omniprezenței divine	98
V. 2. Participarea timpului și spațiului, prin om, la veșnicia și omniprezența	
lui Dumnezeu. Ziua a Opta	106

V. 3. Lumea - mediu divin de revelare a Sfintei Treimi și manifestare a energiilor necreate. Sacrul și profanul	115
CAPITOLUL VI. Timpul și spațiul în teologia creștină apuseană	156
PARTEA A TREIA. TIMPUL ȘI SPAȚIUL ÎN FILOSOFIA ȘI ȘTIINȚA CONTEMPORANĂ ȘI ÎN ETHOSUL POPULAR	
ROMÂNESC	183
CAPITOLUL VII. Timpul și spațiul în filosofia contemporană	184
CAPITOLUL VIII. Timpul și spațiul în cadrul științei contemporane	201
CAPITOLUL IX. Reprezentarea spațiului și timpului în ethosul popular românesc	222
CONCLUZII	241
BIBLIOGRAFIE	247
DECLARAȚIE	272
CURRICULUM VITAE	273
CUPRINS	277

CUVINTE CHEIE:

spațiu, timp, Creație, istorie, eternitate, îndumnezeire, Revelație, Ziua a Opta

Importanța și actualitatea unei asemenea teme se bazează pe schimbările fundamentale care au avut loc în epoca noastră în cadrul percepției umane relativ la spațiu și timp și care afectează și solicită inclusiv explicarea din punct de vedere creștin-ortodox a fenomenelor surprinse.

Gândirea teologică a Părinților interesează astăzi mai mult ca oricând. Astfel, lumea nu e un obiect neutru. Ea încorporează cuvântul Creatorului, la fel cum o operă de artă încorporează cuvântul lăuntric al artistului. Lucrurile poartă pecetea Înțelepciunii divine și participă la ea. Cuvintele lui Dumnezeu îl cheamă pe om să se angajeze în dialog cu El. Însăși frumusețea creației e un dar al lui Dumnezeu, extazul Său către noi, o relație oferită. Spațiul și timpul reprezintă tocmai mediul în care

această relație oferită poate avea loc, dacă omul răspunde chemării lui Dumnezeu.

De aici s-a născut și ideea abordării temei acestei lucrări, pe care am structurat-o în trei părți, la finele cărora am adăugat concluziile.

În prima parte a tezei de doctorat, intitulată „Timpul și spațiul în viziunea precreștină”, încercăm să identificăm premisele unei transfigurări. Transfigurarea timpului și spațiului precreștin în timp și spațiu creștin, o dată cu întruparea Mântuitorului. În acest sens, urmărim înțelegerea celor două noțiuni la popoarele vechi, cu accent pe modul în care le percepeau grecii antici și evreii.

În viziunea omului credincios, spațiul nu este omogen. Există spațiul omogen și spațiul neomogen, adică sacru. Pe această „ruptură” a spațiului se bazează „fondarea lumii”. Orientarea aceasta a spațiului devine posibilă datorită *hierofaniei* sau *kratofaniei*, datorită transfigurării pe care ea o operează asupra spațiului unde s-a produs. Hierofania descoperă un “punct fix absolut”, un “Centru”; descoperirea sau proiectarea acestui punct fix înseamnă, de fapt, “Crearea Lumii”. „Construcția” spațiului sacru se întemeiază pe o revelație primordială ce a dezvăluit arhetipul acestui spațiu. O nouă așezare omenească reprezintă o reconstrucție a lumii. Eliade găsește trei moduri de formulare a simbolismului arhitectonic al Centrului:

1. Muntele Sacru, aflat în centrul Lumii, loc de întâlnire al Cerului și Pământului;

2. Orice templu sau palat (prin extensie, orice oraș sacru sau rezidență regală) este “un munte sacru”, devenind astfel un “Centru”;

Ca *Axis Mundi*, orașul sau templul sacru sunt considerate ca punct de întâlnire între Cer, Pământ și Infern. Omul nu poate trăi, așadar, decât într-un spațiu sacru, având nostalgia transcendentului în sufletul său.

În ceea ce privește filosofia greacă, conceptul de spațiu trece prin forme diferite, în funcție de nivelul de înțelegere a diferitelor epoci. Platon gândește spațiul ca pe un receptacol, substanța din acest receptacol fiind însuși spațiul gol pur, limitat de suprafețe geometrice. Pentru Aristotel, spațiul, conceput ca loc, există deoarece, în primul rând, corpurile se pot înlocui unele pe altele. Deși spațiul pare a fi formă și materie, el nu este nici una, nici alta. Aristotel argumentează teza că spațiul este

limita imobilă nemijlocită a învelișului unui corp. Ceea ce înseamnă că spațiul este dat o dată cu corpul: împreună cu limitatul există și limita. Altfel spus, fără corpuri nu există spațiu. Așadar, în filosofia greacă nu există o legătură propriu-zisă a spațiului cu sacrul.

Viziunea spațiului la evrei este una trans-istorică, prin tensiunea așteptării lui Mesia. Întâlnirea cu Dumnezeu din visul lui Iacob, restabilind legătura cu divinul după episodul babilonic, sacralizează spațiul, reface legăturile între cele două registre cosmice. Vechiul Testament ne oferă detalii extrem de precise despre cum trebuie construite spațiile: corabia lui Noe, cortul întâlnirii, templul. Este posibil să se vorbească despre o descriție a unui model sau proiect preexistent. Arhitectura sacrului trece de la nivelul de construcție la nivelul conștiinței. Psalmistul David ne vorbește despre Dumnezeu ca despre Cel ce locuiește în ceruri; El ne aude glasurile de rugăciune „din muntele cel sfânt al Lui”. În psalmul 9, versetul 11 ni se spune: „cântați Domnului, Celui ce locuiește în Sion”, pentru ca mai apoi să aflăm: „Domnul este în Biserica cea sfântă a Lui, Domnul în cer are scaunul Său”. Philon din Alexandria dă o viziune filosofică asupra conceptului de spațiu, bazată pe realități biblice, dar și pe principii ale *theoriei* grecești. Dealtfel, concepția despre creația din nimic este specifică gândirii iudaice și este un mare câștig păstrat în Revelație prin poporul evreu.

În viziunea precreștină, timpul mitic poate fi împărțit în timp sacru și profan. Timpul sacru are aspectul paradoxal al unui Timp circular, reversibil și recuperabil, un fel de etern prezent mitic, în care te reintegrezi periodic prin intermediul riturilor. Eliade găsește că semnificația profundă a acestui fapt pare a fi următoarea: pentru omul religios al culturilor arhaice, Lumea se reînnoiește annual; cu alte cuvinte, el regăsește în fiecare an nou „sfînțenia” originală, care era și a lui când a ieșit din mâinile Creatorului. Ca o concluzie, putem adăuga că în societățile arhaice are loc o asimilare a timpului de către spațiu, prin sacralizarea pe care ele o suferă. Omul religios arhaic trăiește într-un spațiu sacru dominat de un timp sacru.

Fenomenul religios se află în strânsă legătură cu timpul și istoria. Este evident că problema timpului și a istoriei nu are o obârșie creștină. La apariția creștinismului,

existau deja interpretări date de gânditorii greci și romani acestor categorii ale gândirii, pe care cugetătorii creștini le-au combătut sau le-au primit îndreptându-le. Astfel, pitagoricii consideră cosmosul deopotrivă vie (zoon), cu respirație și principiu al Limitei (peras). Pentru Platon și Aristotel timpul și mișcarea sunt strâns asociate într-un soi de relație reciprocă. Punctul în care cei doi se despart în modul cel mai clar îl reprezintă însă absența la Aristotel a contrastului dintre timp și eternitate. Pornind de la existența timpului ca eikon, Platon îi atribuie timpului, cel puțin prin implicație, un statut ontologic. Timpul are chiar și un scop în schema lucrului, acela de a permite oamenilor să numere. Pentru Aristotel însă, timpul nu e sinonim al mișcării, ci trebuie socotit pornind de la mișcare. Recunoașterea succesiunii (anterior și posterior) este cea care îi face pe oameni să aibă conștiința timpului. După Aristotel, cei mai vechi filosofi, pitagoreii, căutau esența timpului în mișcare, și anume în învârtirea cerului. În vechea Grecie asistăm la elaborarea unei vaste mitologii a reminiscenței, ba chiar la existența în panteonul grec a unei divinități care poartă numele unei funcții psihologice: Mnemosyne, memoria; nu se poate spune, prin urmare, că evocarea “trecutului” face să re trăiască ceea ce nu mai există, dându-i în mintea noastră iluzia unei existențe. În secolul al VII-lea î. Hr. asistăm la o criză care se produce în lumea greacă: apariția unei noi imagini a omului. De aici va rezulta o adevărată problemă a timpului, care nu-și va găsi dezlegarea decât printr-o schimbare a viziunii asupra acestei noțiuni. Individul se simte purtat de un flux ireversibil, dominat de fatalitatea morții, astfel că timpul în care i se desfășoară existența îi apare ca o forță distrugătoare, “minând iremediabil tot ceea ce constituie pentru el prețul vieții”. De aceea individul încearcă să transforme acest timp al vieții individuale într-un ciclu (kyklos) total reconstituit. De aici încercarea lui de a reintegra timpul uman în periodicitatea cosmică și în eternitatea divină.

Poporul lui Israel, spre deosebire de greci, nu adoptase această viziune abstractă a timpului, precum am văzut mai sus. Ei s-au interesat mai mult de conținutul istoric al timpului decât de problema filosofică a naturii sale. La *evrei*, templul sacru premerge Bisericii creștin și istoria curge ca teofanie, ieșind din cercul închis al regenerărilor mitice. Evreii trăiesc în linie dreaptă, așteptându-l pe Mesia. De fapt,

sacrul nu mai este un termen adecvat religiei mozaice; el trebuie înlocuit cu *sfânt*. Templul este în fapt templul *sfânt*; timpul curge către evenimentul central al istoriei – și aceasta spre binele omenirii. E pentru prima oară când timpul are conotații pozitive, fără a mai inspira doar teama de moarte. E o mare așteptare la mijloc și atunci se gândea poate că e bine că trece timpul, că intervalul *se consumă*, că Mesia e din ce în ce mai aproape. Îndrăznim să credem că evreii au trăit primii bucuria timpului aducător nu de moarte, ci de viață.

În partea a doua a lucrării noastre, dăm o perspectivă a teologiei creștin-ortodoxe asupra timpului și spațiului. Privit drept o succesiune de date și evenimente, timpul istoric nu reprezintă nimic altceva decât un timp matematic, divizat ici-colo în perioade mai lungi sau mai scurte. În aceste condiții, “înhămat la jugul timpului și al spațiului, omul trage după el universul. Încotro anume?” se întreabă pe drept cuvânt părintele Iustin Popovici. “O, timpul!, continuă el, spuneți-mi taina timpului!... Timpul: amarnică povară... Nu există nimic mai tragic și mai trist ca neamul omenesc înhămat la jugul apăsător al timpului și spațiului. Trage după sine timpul fără să cunoască nici natura, nici sensul și nici scopul acestuia.” Aceasta se întâmplă însă în condițiile unei ignoranțe umane totale, a nedorinței omului de a cunoaște pe Hristos.

În Biserica Ortodoxă, încă din secolul al VII-lea, Sfântul Maxim Mărturisitorul, în disputa sa cu monofizitismul și origenismul, expune o viziune hristologică a timpului istoric. Istoria are un rol pozitiv, fiind mediul prin care omul crește spre îndumnezeire. După Sfântul Maxim, Dumnezeu exclude timpul din ființa Sa. Dealtfel, orice modalitate determinată a existenței este exclusă din ființa Sa, căci altfel El nu ar mai avea un caracter de absolută infinitate. Sfântul Maxim face distincție între timp și veac, afirmând că Dumnezeu este mai presus de toată existența. Legea timpului se aplică diferit pentru cele care se produc în timp și cele care se fac din virtute. Cele produse în timp se opresc atunci când sunt desăvârșite, la capătul creșterii lor naturale. Cele din virtute, însă, prin știința lui Dumnezeu, se mișcă spre o nouă creștere. Sfârșitul reprezintă un nou început. Cel ce a făcut să înceteze în el ipostasul celor stricăcioase, a pus începutul unor modelări mai

dumnezeiești, Dumnezeu neîncetând niciodată să împărtășească bunătățile Sale, care nu au nici început, după Sfântul Maxim. Sf. Maxim, urmând lui Grigorie de Nissa, cunoaște o mișcare temporală care ia sfârșit și una eternă, care după orice realizare a unei ținte, pornește mai departe. Dar această mișcare eternă nu aparține naturii spiritului creat, cum pare a socoti Grigorie de Nissa, ci prin harul dumnezeiesc. În Legea veche Sâmbăta se cinstea prin odihnă, căci era socotită că încheie mișcarea în timp, după ea nemaiurmând nimic. În Evanghelie e cinstită prin facere de bine, arătându-se că, după desăvârșirea ajunsă prin activitatea practică, începe urcușul spre o nouă desăvârșire, începe studiul cunoașterii duhovnicești.

Sfântul Maxim justifică rostul spațiului și al timpului și modul de transfigurare a lor: veacurile, timpurile și locurile sunt relative, existând pentru ceva. Dumnezeu însă nu face parte din cele ce există pentru ceva. De aceea, dacă însuși Dumnezeu este moștenirea celor vrednici, « cel ce se va învrednici la acest har va fi mai presus de toate veacurile, timpurile și locurile, având ca loc pe însuși Dumnezeu, după cum s-a scris: «Fii mie Dumnezeu ocrotitor și loc întărit, ca să mă mântuiești pe mine»”. Căci „cel ce se mântuiește, desăvârșindu-se după Dumnezeu, va fi mai presus de toate lumile, de toate veacurile și de toate locurile, prin care era condus mai-nainte, ca prunc.”

Găsim la Sf. Maxim o tâlcuire a vârstei de 30 de ani, vârsta la care Domnul a ieșit la propovăduire, a Cincizecimii, ai celor 38 de ani de boală ai paralticului de la Vitezda. După Sf. Maxim, veacurile de care se vorbește în Scriptură sunt de mai multe feluri. Există veacuri temporale și veacuri care cuprind sfârșitul altor veacuri. Există apoi și veacuri libere de natura temporală. Întâlnim, de asemenea, veacuri trecute, prezente și viitoare. În ceea ce privește viața eternă, Sf. Grigorie de Nisa aduce ideea mișcării veșnice, împlinite și fericite, care depășește contradicția dintre stare și mișcare, realizând chiar o identitate. Sf. Maxim merge mai departe, făcând însă o deosebire mai categorică între mișcarea din lumea finită și elementul de stare ce intră în viața eternă. El vorbește despre “mobilitatea nemișcată” sau “nemișcarea mobilă” sau de gustarea neconținută a bunurilor spirituale, dar nu în vederea creșterii, ci pentru conservarea desăvârșirii dobândite.

Exemplificăm în continuare cu prezentul liturgic al slujbelor Bisericii noastre, aflat deseori în rugăciunile de la Sfânta Liturghie, de la Sfintele taine și ierurgii etc. Se observă cum folosirea abundentă a adverbului “astăzi” pregătește dialogul direct cu Cel Căruia I Se adresează preotul, lui Dumnezeu. Fără prezentul liturgic rugăciunea devine un nonsens, este doar o înșiruire de cuvinte fără o situație clară temporală și, astfel, fără răspuns pentru credincios.

Timpul este așadar un întreg marcat definitiv de evenimentul central al istoriei: întruparea lui Hristos, eveniment care delimitează precis cele două etape. Prima etapă se încheie la “plinirea vremii”, la momentul ales de Dumnezeu pentru înomenirea Cuvântului. A doua etapă marchează începerea lucrării de îndumnezeire a oamenilor, prin comunicarea puterilor dumnezeiești din Cuvântul întrupat, Care face posibilă această comunicare prin faptul că Se face părtaș de umanitate. Istoria are astfel, ca Centru al ei, Cuvântul întrupat. Putem vorbi, astfel, de o unitate a timpului, unitate de natură hristologică. În ciuda divizării în trecut, prezent și viitor, în ciuda numeroaselor evenimente care îl divizează și îl stratifică, “luminat de Dumnezeul-om, timpul își arată toate caracteristicile lui “logosice” (logosna), pentru că și el a fost făcut de Logos (In 1, 3). În esența lui, timpul este “logosic” (logosno).

Focalizăm apoi și mai accentuat noțiunea de timp (creștin, desigur), așa cum reiese ea din Evanghelii. Suveranitatea lui Dumnezeu Îi permite să comprime timpurile, fixând momente (kairoi) și scurtând zilele când vrea. El nu îngăduie credincioșilor să dispună de timpul infinit și incomensurabil și să străbată cu o săritură etapele, fie efectiv, fie prin cunoașterea datelor. Dar le îngăduie să experimenteze anticipat efectul evenimentelor viitoare, să înțeleagă istoria mântuirii în marile ei etape, să recunoască și că prin Iisus Hristos s-a întâmplat ceva hotărâtor în împărțirea timpului, cu toate că, chiar dacă e timpul mântuirii, continuă să se desfășoare conforma calendarului. În poziția Sa de Suveran, Dumnezeu nu face însă abstracție de libertatea omului și, deci, nu poate fi vorba aici de predestinație.

După Biblie, linia timpului se împarte în trei părți: cel dinaintea creației, cel dintre creație și parusie și cel după parusie. În iudaism s-a suprapus acestei împărțiri

alta în două părți, originală în parsism, care deosebește eonul prezent de cel viitor. Creștinismul a adus o nouă împărțire, revoluționară, a timpului. Centrul nu mai e în viitor, ci în trecut, în viața și lucrarea Mântuitorului. Apariția lui Hristos are un caracterul temporal unic, fiind evenimentul central al istoriei mântuirii.

Termenul “ἐπάφραξ” (odată pentru totdeauna, irepetabilitate, unicitatea istoriei mântuirii), se raportează la fiecare punct al istoriei mântuirii și e caracteristic pentru evenimentul central al acestei istorii. Timpul creștin are caracteristici originale în raport cu ceea ce îndeobște numim timpul comun. Dealtfel, timpul face parte din acele realități care, în mentalitatea creștină, se regăsesc în altă lumină prin Evanghelie și prin credința evanghelică. A fi creștin înseamnă a experimenta timpul într-o manieră originală.

În *Mică dogmatică vorbită*, Părintele Stăniloae spune că timpul și spațiul, fiind create de Dumnezeu de la început, nu sunt nici infinite și nici veșnice. Totuși, ele sunt chemate la transfigurare prin experiența iubirii cu Dumnezeu sau cu o ființă umană. Timpul și spațiul sunt oarecum relative în raport cu inima ființei umane, metamorfozându-se în funcție de conștiința spirituală a acesteia. „La toate popoarele, **cultura** (s. n.) este expresia acestei metamorfoze pe care ființa umană o operează în spațiu și în timp. Întrupându-Se, Dumnezeu Însuși Și-a asumat această modalitate de transformare de către existența umană a spațiului și timpului pe care El le-a creat.” Așadar, este o legătură directă între timp, spațiu și cultura unui popor, confirmată de însăși întruparea Domnului. Timpul este lăsat de Dumnezeu și pentru creșterea spirituală a omului, sau mai ales pentru aceasta. Este un mediu în care se exprimă libertatea omului, iar în momentele foarte intense putem spune că timpul se oprește. Apare așadar un altfel de timp, ca un instantaneu care durează. E vorba de timpul liturgic, la care accedem de fiecare dată când există o revelație. Timpul cronologic este străpuns, ne aflăm în meta-timp, în comuniune cu sfinții. Timpul existențial se poate prelungi și concentra, devenind un fel de veșnicie. Este practic un mister al vieții veșnice: prin iubire, prin rugăciune, omul accede la acest timp existențial, dincolo de cronologic. Este experiența comuniunii, fără de care nu e posibilă

atingerea acestui prag.

În Sfânta Treime, nu există interval: Tatăl nu așteaptă ca Fiul să-I răspundă. Este un răspuns imediat și veșnic. Spațiul în care are loc această devenire este Biserica, căci ea adună în trupul său, care este un timp și un spațiu depășit. Transformare și dinamism, toate acestea ancorează trăirea credinciosului în cel mai pur prezent. Pentru a conștientiza permanent prezența lui Hristos, am nevoie, însă, de o sensibilitate duhovnicească. Numai așa pot să depășesc timpul și spațiul.

Părintele Stăniloae consideră că timpul liturgic asociază două forme de timp: un timp cronologic și unul sacru. Cel cronologic se referă la derularea ritului, cel sacru este exprimat, de exemplu, prin cuvintele „în vremea aceea”, prin care începe întotdeauna citirea Evangheliei în Biserică. Multe cântări din cadrul slujbelor încep cu cuvântul „astăzi”.

După părintele Stăniloae, eternitatea lui Dumnezeu poartă în ea posibilitatea timpului, timpul se poate împărtăși din această eternitate, fapt care se poate actualiza în comuniunea cu Dumnezeu prin har sau mai bine zis prin îndumnezeirea omului. Căci Dumnezeu, fiind comuniune interpersonală eternă, poate intra în relații de iubire și cu ființele temporale. Hristos realizează astfel o personalizare divino-umană a timpului și eternității, vindecând și umplând un timp bolnav și gol și făcându-i pe oameni să aștepte plini de speranță în anticamera veșniciei. În loc să distrugă timpul, Hristos îl împlinește, îl valorifică din nou și îl *răscumpără*. Părintele Stăniloae mai consideră timpul ca pe un interval, dar nu în sensul aristotelic, ci într-unul spiritual profund. Timpul este un interval între chemarea lui Dumnezeu și răspunsul nostru. În acest context, timpul liniar nu mai înseamnă aproape nimic pentru noi decât o dreaptă care se prăfuieste din ce în ce mai mult de la o zi la alta. De-abia acea crucificare a timpului, acea condensare a lui în eternitate va fi capabilă să ne umple sufletele de iubirea lui Dumnezeu, să ne înlătore neliniștile și să ne facă să ne regăsim pe noi înșine.

V. Lossky arată pericolul considerării existenței temporale a lumii, de la creație la Parusie, ca un segment limitat al unei veșnicii devenite lineară. O veșnicie redusă

la un timp fără început și fără sfârșit, un infinit redus la indefinit. Lossky denușește, de fapt, criza timpului istoric iudaic și arată cum au rezolvat Sfinții Părinți problema creației ca timp și veșnicie. Cu atât mai mult timpul își dobândește sensul său real, o dată cu înomenirea Fiului lui Dumnezeu. “Începutul” primește alte semnificații depline, în condițiile unirii timpului cu veșnicia în viața divino-umană a lui Hristos. Prin Hristos, veșnicia nu mai aparține strict lui Dumnezeu căci omul e chemat, prin timp, la veșnicie.

Marea șansă oferită de Dumnezeu omului – și pe care aceasta e liber să o aleagă – se numește *theosis*, adică îndumnezeirea omului. În cadrul theosis-ului, “veacul” sau “aionul” prezent și viitor coexistă. Îndumnezeirea omului în acest context temporal reprezintă, de fapt, asimilarea și unirea lui pe cât de mult posibil cu Dumnezeu, transformarea lui într-o “copie” a lui Dumnezeu, dar “fără identitate de esență”. Acordat potențial prin Botez, harul îndumnezeirii, acceptat liber și treptat pe durata vieții întregi, ne poartă spre vederea și cunoașterea lui Dumnezeu. Theosis-ul are o legătură directă cu timpul, căci este oferit omului în timp. În virtutea noii orientări pe care Biserica o dă omului, acesta e capabil să schimbe timpul: în loc de ființa care își observă robia sa în păcat, el devine ființa care își observă îndumnezeirea. În timp ce toți Părinții mărturisesc incognoscibilitatea și transcendența Ființei divine, modul lor de a concepe viața veșnică a ființelor raționale create și gradul îndumnezeirii lor nu este întotdeauna identic. Unii dintre ei concep participarea la Împărăție ca un urcuș infinit spre desăvârșirea absolută, alții, dimpotrivă, o descriu ca pe o “odihnă veșnică”; aceștia din urmă socotesc că orice existență caracterizată printr-o “devenire” nu este încă desăvârșirea *integrală*.

Vorbim apoi despre timp, mișcare și îndumnezeire, pornind de la faptul că mișcarea este un mijloc de a atinge un țel înalt: în cazul omului, desăvârșirea. Finalul este aflat în urcușul Creației la Dumnezeu, unde repausul predomină ca o consecință și o desăvârșire a mișcării. Starea de repaus, care este absolută în lumea ideală a lui Platon și Origen, este relativă în lumea desăvârșirii duhovnicești a lui Sfântului Maxim. Este ceea ce se cheamă αεικίνητος στάσις și στάσιμος κίνησις, un repaus veșnic-mișcător și o mișcare veșnic-neschimbată.

Aprofundăm ideea de lume ca spațiu creat, destinat îndumnezeirii. Creația este un spațiu al omniprezenței divine. Dacă nu luăm lumea ca întreg, ca o ipostază în sine, ci privim în interiorul ei, adică la ceea ce se întâmplă înăuntrul ei, ca să zicem așa, la lucrurile luate în parte, vom observa aceleași urmări ale creației “din nimic”. Exact așa cum lumea, în întregul ei, a avut un început, tot așa și fiecare ființă în parte a acestei lumi depinde de un început care o amenință cu dispariția. Structura spațio-temporală a universului “e trăită” de toate și de toți în această lume, ca fiind modul în care ființele își dobândesc starea de “a fi” și în același timp de “a nu fi”. Același spațiu, care în acest moment mă unește cu voi, mă separă de voi. Ființele se unesc și se despart prin aceleași mijloace. Spațiu și timp sunt caracteristici exclusiv ale lumii zidite, și aceasta privește orice creatură despre care se poate spune că are identitate proprie.

Omul participă, prin intermediul timpului și spațiului, la veșnicia și omniprezența lui Dumnezeu. Astfel, Sf. Simeon redă săptămâna creației din Fc 1 ca o imagine a istoriei mântuirii, culminând în "ziua a opta" sau creația cea nouă. Aceasta a fost inaugurată de Hristos și așteaptă manifestarea ei desăvârșită la a Doua Venire a Lui. Putem spune că trăim într-o proximitate a zilei a opta și ne putem împărtăși din veșnicia ei în măsura în care ne împărtășim cu Hristos încă din viața aceasta. După Sfinții Părinți, în ziua a șasea, creațiunea se încheie, ajunge la împlinirea ei, având curând să înceapă un nou stadiu dincolo de hotarul ei natural. În ziua a șaptea încetează cu totul orice mișcare temporală din cuprinsul ei.

Sfântul Simeon Noul Teolog vorbește despre Ziua Domnului și înțelesul mistic al Judecății lui Dumnezeu. Strălucirea Slavei Dumnezeirii schimbă inclusiv temporalitatea în eternitate și transmută cosmosul sensibil în cel spiritual. Însăși înțelegerea noastră legată de cuvântul "zi" ca perioadă temporală ce se întinde între două repere orare nu mai este valabilă. Slava Dumnezeirii lui Hristos ne transfigurează și ne introduce în cu totul alte realități. Să nu ne închipuim, așadar, că ziua aceea va fi cândva, departe; să nu ne închipuim că Acela pe care nu-L vedem acum va rămâne tot nevăzut în veșnicie. Sfântul Simeon avertizează, totodată, asupra pregătirii noastre permanente pentru Ziua Domnului: "Cel Ce acum este nevăzut

pentru toți și locuiește întru lumina cea neapropiată (1 Tim 6, 16), atunci Se va descoperi tuturor așa cum este și le va umple pe toate de lumina Sa și se va face zi neapusă, nesfârșită, de bucurie veșnică în sfinții Lui, iar pentru cei trândavi și păcătoși ca mine va fi cu totul neapropiat și nevăzut; căci, fiind ei încă în această viață, nu s-au silit să vadă lumina slavei Lui prin curățire și să-L facă să locuiască în ei înșiși întreg, pe drept cuvânt și pe viitor El va fi pentru aceștia neapropiat." Așadar, extinderea explozivă a lui Hristos în noi la sfârșitul timpului va avea efecte diferite. Dacă nu l-am dorit și căutat pe Hristos încă din această viață, El va rămâne "cu totul neapropiat și nevăzut" și dincolo, în veșnicie. Lumina slavei Dumnezeiești poate fi văzută încă de pe acum, dar numai "prin curățire".

Lumea este în fapt mediul divin de revelare a Sfintei Treimi și manifestare a energiilor necreate. Revelația nu este altceva decât lucrarea prin care Dumnezeu Se descoperă pe Sine lumii create, mai întâi prin proorocii Vechiului Testament și apoi, în mod personal, prin Fiul Său, pentru a ne face cunoscută „taina voii Sale”. În ceea ce privește modul în care are loc actualizarea și permanentizarea Revelației prin Biserică, aceasta se petrece prin slujba Sfintei Liturghii și prin Taina Sfintei Euharistii. Sfântul Maxim Mărturisitorul desfășura, în *Mistagogia* sa, viziunea grandioasă a unei Biserici după chipul cosmosului sau a unui cosmos după chipul Bisericii dar și înțelesul mistic al sufletului ca Biserică a lui Dumnezeu. Biserica – chip și icoană a întregului cosmos, Omul – biserică tainică, Biserica – icoană a sufletului, Cosmosul-om și omul-cosmos sunt doar câteva idei din această prea frumoasă scriere a Sfântului Maxim. Plecând de la ideile afirmate în *Mystagogia* Sfântului Maxim Mărturisitorul, putem spune că locașul bisericesc, creațiunea cosmică și creațiunea umană nu sunt trei locașuri independente unul de altul, ci ele se întregesc reciproc.

Zizioulas consideră că Euharistia are în natura sa intimă o dimensiune eshatologică: căci, cu toate că intră în istorie, Euharistia nu se transformă în întregime în istorie. Totuși, această centrare exclusivă pe importanța Euharistiei pare că umbrește celelalte moduri în care Dumnezeu este prezent în Liturghie. Așa cum precizează părintele Ioan Ică, " în Sfânta Liturghie nu e vorba de prezența mai

generală a lui Dumnezeu, în lucrarea Sa creatoare și pronietoare și de care nu este lipsită nici o făptură creată, ci de însăși prezența reală și personală a lui Hristos Cel înviat, împreună cu Tatăl și cu Duhul Sfânt... Iisus Hristos Cel înviat devine mai prezent acum decât atunci când era pe pământ, fiind acum prezent pretutindeni, dar nu vizavi de noi, ci chiar în noi înșine, *prin energiile Duhului Sfânt în Biserică* (s.n.). Trecem apoi în revistă învățătura despre *energiile necreate*, ajunsă la punctul ei de maxim în scrierile Sfântului Grigorie Palama.

În finalul părții a doua, facem o prezentare a conceptelor de timp și spațiu în teologia creștină apuseană, dintr-un punct de vedere interconfesional. Gândirea creștină din secolul nostru a cunoscut pătrunderea masivă a istoriei în teologie. Ca rezultat, lumea catolică a depășit structura anistorică și ascetică a teologiei de manual, favorizând, în ambientul protestant, lichidarea teologiei liberale. Pe această linie vor merge un M. Blondel și O. Culmann, al doilea cu a sa lucrare „Cristo e il tempo”, de care ne-am ocupat pe larg în paginile acestei teze. Poziții interesante au și teologii K. Rahner, H. Urs von Balthasar, Karl Barth, R. Bultmann, E. Brunner și Fr. Gogarten, pe care le prezentăm în detaliu în cadrul lucrării noastre.

Partea a treia a tezei de doctorat este consacrată înțelegerii timpului și spațiului în filosofia și știința contemporană și în ethosul popular românesc.

Se pot individua trei direcții de bază care definesc concepția filosofiei contemporane despre timp: direcția unificatoare, direcția divizării timpului și direcția relativizării și istorizării timpului. În cele ce urmează, facem o trecere în revistă a celor mai importanți gânditori contemporani care s-au aplecat asupra problematicii spațiu-timp. Amintim aici pe: Henri Bergson, Alfred North Whitehead, Bertrand Russell, Giovanni Gentile, Teilhard de Chardin, Edmund Husserl, Gaston Berger, Maurice Merleau-Ponty, Karl Jaspers, Martin Heidegger.

În cadrul științei contemporane, se poate vedea cum s-a ajuns la dezmințirea clară a unei expresii ce s-a crezut multă vreme inatacabilă: “certitudinea științifică”. Această certitudine practic nu există: pentru că ori nu e științifică, ori nu e certitudine. Universul nu e o amestecătură de monade, fiecare închisă în sine, așa cum

era concepția veche despre materie, ci un tot unitar, viu, cu o istorie neîntreruptă și plină de surprize. Este evidentă în acest caz ideea și realitatea comuniunii pe care a adus-o creștinismul. Concluzia fizicienilor este că universul n-a existat dintotdeauna. Universul și timpul însuși au un început în Big Bang, adică în jur de 15 miliarde de ani în urmă. Începutul timpului real ar fi putut avea o singularitate în cadrul căreia legile fizicii ar fi putut intra în colaps. Și totuși suntem departe de a fi descoperit misterul vieții și filosofia lui profundă, ceea ce ne arată că adevărata descoperire se dă de la Dumnezeu celor cu adevărat smeriți și asupra cărora se pogoară Duhul Sfânt. Iisus a făcut să se cutremure pământul când trupul Lui suferea pe cruce și a vindecat boli prin simpla poruncă. Prezența prin spirit la distanță e semnul unei transcenderi a universului material de către ființa vie a omului cu toată întregimea puterilor ei, cum nu e trimiterea unui cuvânt de la distanță prin mijloace tehnice. În această putere a spiritului lucrător la distanță se arată în mod vădit depășirea granițelor universului prin omul viu întreg. Dar aceasta o poate face omul numai umplându-se de Duhul dumnezeiesc.

În sfârșit, reprezentarea spațiului și timpului în ethosul popular românesc găsim că are profunde trăsături liturgice. Fazele timpului tradițional – trecutul, prezentul și viitorul - sunt adevărate modele ale unei viziuni hristocentrice. Întoarcerea către satul tradițional poate fi de un real folos în ceea ce privește înțelegerea creștină a spațiu-timpului. Țăranul român și-a reprezentat spațiul și timpul în legătură cu bogatul fond religios al poporului român. Modelul său ar putea fi reiterat într-un mod sau altul în societatea contemporană.

În concluziile lucrării noastre, plecăm de la faptul că reprezentările iconografice nu respectă regulile perspectivei liniare, ci ale perspectivei inverse, întoarse sau false. Aceasta denotă în fapt maturitatea artei adevărate. Atunci când se destramă stabilitatea religioasă a unei concepții despre lume, când dispăre metafizica sacră a conștiinței comune a poporului, corodată de judecata personală a unui singur individ, având propriul său punct de vedere și anume unul exprimat într-un anumit moment, atunci apare și perspectiva (liniară), caracteristică acelei conștiințe singularizate.

Cu alte cuvinte, la nivel existențial apare o diferență de mentalitate între omul modern și predecesorii lui, diferență sugestiv pusă în valoare în arta plastică de apariția perspectivei și de ceea ce iconarii folosesc în reprezentările sacre sub denumirea de perspectivă inversă.

Aceasta este, de fapt, și soluția pe care Biserica o dă crizei omului modern, pe care psihanaliza o caracterizează, iată, până într-un punct, atât de bine. Cuvintele Sfântului Pavel din Epistola către Romani cuprind în ele această soluție: “Vă îndemn, deci, fraților, pentru îndurările lui Dumnezeu, să înfățișați trupurile voastre ca pe o jertfă vie, sfântă, bine plăcută lui Dumnezeu, ca închinarea voastră cea duhovnicească, și să nu vă potriviți cu acest veac, ci să vă schimbați prin înnoirea minții, ca să deosebiți care este voia lui Dumnezeu, ce este bun și plăcut și desăvârșit. Căci, prin harul ce mi s-a dat, spun fiecăruia din voi să nu cugete despre sine mai mult decât trebuie să cugete, ci să cugete fiecare spre a fi înțelept, precum Dumnezeu i-a împărțit măsura credinței.” (Rom 12, 1-3) Așadar, Sf. Pavel ne cere să nu ne potrivim acestui veac, să respingem, adică, trăirea unei vieți “în perspectivă”, acceptând iluzoriul ca o realitate și complăcându-ne în existența într-un spațiu amorf și omogen, turnând lumea în tiparele unei scheme euclido-kantiene. Să ne asumăm, așadar, “perspectiva inversă”, viețuirea cu și în Dumnezeu, care desființează omogenitatea spațială și reînființează metafizica sacră a conștiinței comune a unei nații.

Dealtfel, aceasta e și perspectiva pe care încearcă să o deschidă lucrarea noastră, făcând o sinteză între modul de înțelegere precreștin și creștin al spațio-temporalității, trecând apoi la înțelegerea acestor concepte într-o societate care se zice postmodernă dar care, în fapt, nu-și va găsi liniștea decât prin apelarea permanentă la modelele cosmologice creștin-ortodoxe. Timpul liturgic, timpul iubirii divine reprezintă în fapt penetrarea eternității în timp și pregustarea bunătăților ce au să fie încă de pe acum. Iar spațiul material al existenței în această lume devine mediu al transmiterii acestei pregustări, atunci când trăirea în Hristos devine preocuparea constantă a fiecărui credincios în urcușul spre desăvârșire.

BIBLIOGRAFIE

I. Izvoare

A. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sf. Sinod, EIBMBOR, 2001

B. Scrieri patristice

Sf. Atanasie cel Mare, *Scrieri*, partea I, *Cuvânt împotriva elinilor, Cuvânt despre Întruparea Cuvântului*, trad. , introd. Și note de Pr. Prof. Dumitru Stăniloae, PSB 15, EIBMBOR, București, 1087

Sf. Atanasie cel Mare, *Scrieri*, partea a II-a, PSB 16, EIBMBOR, București, 1988

Athanase d'Alexandrie, *Contre les paiens*, colecția Sources Crétiennes, SC, vol. 18, Ed. Cerf, Paris, 1946, (reeditată în 1977), introd. și note Th. Camelot

Athanase d'Alexandrie, *Sur l'Incarnation du Verbe*, colecția Sources Crétiennes, SC, vol. 18, Ed. Cerf, Paris, 1946, (reeditată în 1977), introd. și note Th. Camelot

Athanase d'Alexandrie, *Apologie a l'empereur Constance. Apologie pour sa fuite*, SC, vol. 56, Ed. Cerf, Paris, 1958, introd., note și trad. Jan Szymusia

Actele martirice, EIBMBOR, București, 1982

Sf. Efrem Sirul, *Hymnus sur le Paradis*, Jean BASTAIRE, *Le destin du cosmos à la parousie selon Les Pères de L'Eglise*, Contacts, nr. 170

Sf. Efrem Sirul, *Hymns on the pearl*, St. Vladimir'S, Theological Quartely, nr. 1, 1994

Sf. Grigorie de Nazians, *Opere dogmatice*, note și trad. Pr. Dr. Gheorghe Tilea, Ed. Herald, București, 2002

Sf. Grigorie de Nyssa, *Scrieri*, partea a II-a, PSB 30, trad. Pr. Teodor Bodogae, EIBMBOR, București, 1998

Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, trad. Pr. D. Fecioru, Ed. Scripta, București, 1993

Sf. Ioan Gură de Aur, *Scrieri*, partea I, PSB, 21, trad. Pr. D. Fecioru, EIBMBOR,

București, 1987

Sf. Irineu al Lyonului, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, trad. Prof. Dr. Remus Rus, EIBMBOR, București, 2001

Irenée de Lyon, *Contre les heresies*, SC, Les Edition du Cerf, Paris, 1969, vol. 5, partea I

Irenée de Lyon, *Contre les heresies*, partea a II-a

Irenée de Lyon, *Contre les heresies* SC, LEs Edition du Cerf, 1979, vol. I, partea a II-a

Jean Chrysostome, *Sur la providence de Dieu*, SC, Ed. Cerf, Paris, 1961, vol. 79, introd., note și trad. Anne Marie Malingrey

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete teologice*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia 2, Ed. Harisma, București, 1993

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Capete despre dragoste*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia 2, Ed. Harisma, București, 1993

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Cuvânt ascetic*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Filocalia 2, Ed. Harisma, București, 1993

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 2000

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Răspunsuri către Talasie*, Filocalia 2, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, Ed. Harisma, București, 1994

Sf. Maxim Mărturisitorul, *Scrieri. Ambigua*, partea I, PSB 80, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, EIBMBOR, București, 1987

Sf. Maxim Mărturisitorul, partea a II-a, EIBMBOR, trad. Pr. Dumitru Stăniloae, București, 1990

J. P. Migne, PG, vol. 90

J. P. Migne, vol. 91

Cuviosul Nichita Stihatul, *Vederea raiului*, în Filocalia, vol. 6, EIBMBOR, București, 1977

Petru Damaschinul, *Despre a șasea cunoștință*, Filocalia, vol. 5, EIBMBOR, București, 1976

Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice*, trad. Diac. Prof. Dr. Ioan Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1998

Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, trad. Diac. Prof. Dr. Ioan Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 1999

Sf. Simeon Noul Teolog, *Imne*, trad. și note Pr. Prof. Dr. Dumitru Stăniloae în volumul *Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1990

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Hymnes*, SC, vol. 174, Ed. Cerf, Paris, 1971, trad. și note Louis Neyerand, texte critice Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Hymnes. 1-15*, SC, vol. 156, 1969, trad. Joseph Paramelle, introd. și note Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Hymnes. 41-58*, SC, vol. 196, 1973, trad. Joseph Paramelle, introd. și note Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Traités théologiques et éthniques*, partea I, SC, Ed. Cerf, Paris, 1966, vol. 122, introd., texte și trad. Jean Darrouzes

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Traités théologiques et éthniques*, Partea a II-a, vol. 128, introd., texte și trad. Jean Darrouzes

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Catéchèses*, partea I, SC, Ed. Cerf, Paris, 1963, vol. 96, trad. Joseph Paramelle, note și introd. Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Catéchèses*, Partea a II-a, SC, Ed. Cerf, Paris, 1963, vol. 104, 1964, vol. 96, trad. Joseph Paramelle, note și introd. Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Catéchèses*, Partea a III-a, SC, Ed. Cerf, Paris, 1963, vol. 113, 1966, vol. 96, trad. Joseph Paramelle, note și introd. Johannes Koder

Syméon Le Nouveau Théologicien, *Chapitres théologique, gnostique et pratiques*, SC, Ed. Cerf, Paris, vol. 51, 1980, texte și trad. Jean Darrouzes

Sf. Vasile cel Mare, *Scrieri*, partea I, PSB 17, EIBMBOR, București, 1986

II. Articole, studii, lucrări

Aristotel, *Metafizica*, Ed. Iri, București, 2000

Arnoult, Jaques, *La théologie apres Darwin*, Ed. Cerf, Paris, 1998

Arnoult, Jaques, *Les creationnistes*, Ed. Cerf, Paris, 1996

Angelescu, Gheorghe, *Timp și dincolo de timp*, Editura Universității, București, 1997

Angelescu, Gheorghe, *Sensul eshatologic al timpului în scrierile Sfântului Maxim Mărturisitorul*, MO, 1-2, 1995

Arseniev, Nicolae, *Sensul și ținta istoriei*, trad. Prof. Dr. Remus Rus, ST, 5-6, 1989

Allegre Claude, *Dieu face à la science*, Ed. Fayard, Paris, 1997

Auert, Philip Gold, *Creation et evolution*, Ed. Slatkine, Geneva, 1990

Barrow, John D., *L'infinito*, Edizione speciale per Panorama, 2007

Behr, Edward, *O Americă înfrocoșătoare*, trad. Doina Jela, Ed. Humanitas, București, 1999

Bernardi, Jean, *Grigorie din Nazians*, Ed. Deisis, Sibiu, 2002

Behr, John, *Irenaeus and the ascetic ideal*, St. Vladimir'S Theological Quarterly, nr. 4, 1993

Berdiaev, Nikolai, *Sensul creației*, Ed. Humanitas, București, 1992

Berdiaev, Nikolai, *Sensul istoriei*, Iași, 1996

Berdiaev, Nikolai, *Încercare de metafizică eshatologică*, Ed. Paideia, București, 1999

Boia, Lucian, *Istorie și mit în conștiința românească*, Ed. Humanitas, 2000

Beaucamp, Evode, *La Bible et les sens religieux de l'univers*, Ed. Cerf, Paris, 1959

Bohm, David, *Plenitudinea lumii și ordinea ei*, trad. Horia Patapievici și Sorin Părăoanu, Ed. Humanitas, București, 1995

- Belu, Dumitru, *Împărăția lui Dumnezeu și Biserica*, ST, 9-10, 1956
- Bohr, Niels, *Fizica atomică și cunoașterea umană*, Ed. Științifică, București, 1969
- Boutot Alain, *Inventarea formelor*, Ed. Nemira, București, 1997
- Bria Ion, *Eshaotlogia sau lumea viitoare*, Ortodoxia, 1-2, 1995
- Bobrinskoy, Pr. Prof. Dr. Boris, *Le Royaume des cieux se prend par violence*, în *Violența „în numele lui Dumnezeu”*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2002
- Bobrinskoy, Pr. Prof. Dr. Boris, *Împărtășirea Sfântului Duh*, EIBMBOR, București, 1999
- Balthasar, Hans Urs von, *Massimo il Confessore. Liturgia cosmica*, Jaca Book, 2001
- Balthasar, Hans Urs von, *Création et Trinité*, Communio, nr. 13, 1988
- Balthasar, Hans Urs von, *Teologia dei tre giorni*, Queriniana, 2000, ed. 4-a
- Balca, Prof. Dr. Nicolae, *Concepția despre lume și viață în teologia Fericitului Augustin*, ST, 3-4, 1962
- Bielavski, Maciej, *Părintele Dumitru Stăniloae – o viziune filocalică despre lume*, Deisis, Sibiu, 1998
- Bădiliță, Cristian, *Miturile lui Platon*, Ed. Humanitas, București, 1996
- Borella Jean, *Criza simbolismului religios*, trad. Albin Michel, Paris, 1987
- Burke, James, *Ce jour-la l'univers changea*, Ed. Humanitas, București, 1994
- Burke, James, Frank Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle*, Clarendon Press, Oxford, 1986
- Burke, James, *Despre imposibilitate. Limitele științei și știința limitelor*, Ed. Tehnică, București, 1999
- Băncilă, Vasile, *Duhul sărbătorii*, Ed. Anastasia, București, 1998
- Bastian, Jean Pierre, *Protestantisme et comportement économique*, RHPS, 4, 1998
- Broglie, Louis, *Certitudinile și incertitudinile științei*, Ed. Politică, 1978
- Bequemont, Daniel, *Darwin, Darwinisme, evolutionisme*, Ed. Kime, Paris, 1992
- Beygos, Mario, *L'eschatologie dans l'orthodoxie du XX-ème siècle*, în volumul

- Temps et eschatologie*, Ed. Cerf, Paris, 1994
- Blaga, Lucian, *Trilogia cosmică*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Buchiu, Conf. Dr. Ștefan, *Întrupare și unitate*, Ed. Libra, București, 1997
- Buchiu, Conf. Dr. Ștefan, *Ortodoxie și secularizare*, Ed. Libra, București, 1999
- Buchiu, Conf. Dr. Ștefan, *Învățătura despre Logosul divin la Sf. Atanasie*, Ortodoxia, 3-4, 2000
- Carrel, Alexis, *Omul, ființă necunoscută*, Ed. Tedit, București, 1996
- Chaunu, Pierre, *Istorie și decadență*, Ed. Clusium, București, 1995
- Cliffors, Paula, *Scurtă istorie a sfârșitului lumii*, Ed. Vestala, București, 1999
- Coste, Rene, *Eglise et vie economique*, Paris, 1970
- Capra, Fritjof, *Taofizica*, Ed. Tehnică, București, 1995
- Cranfield, E. B., *Thoughts on New Testament Eschatology*, în *Scottish Journal of Theology*, nr. 6, 1982
- Calvez, Jean Yves, *L'Eglise devant le liberalisme economique*, Desclée de Brouwer, Paris, 1994
- Cocagnac, Maurice, *Simbolurile biblice*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Costache, Pr. Asist. Dr. Doru, *Elemente de hristologie soteriologică la Sf. Maxim Mărturisitorul*, Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, București, 2001
- Costache, Pr. Asist. Dr. Doru, *Crearea lumii văzute*, Ortodoxia, 1-2, 1997
- Coman, Pr. Prof. Ioan, *Aspecte ale doctrinei soteriologice a Sfântului Atanasie cel Mare*, ST, 7-8, 1973
- Coman, Pr. Prof. Ioan, *Prezența Mântuitorului Hristos în noua creație după învățătura Sfinților Părinți*, Ortodoxia, 4, 1966
- Coman, Pr. Prof. Ioan, *Patrologie*, vol. 2, EIBMBOR, București, 1985
- Ciobotea, ÎPS Daniel, *Timpul și valoarea lui pentru mântuire în ortodoxie*, Ortodoxia, 1977
- Culianu, Ioan Petru, *Religie și putere*, Ed. Nemira, București, 1996
- Culianu, Ioan Petru, *Gnozele dualiste ale Occidentului*, București, 1995
- Culianu, Ioan Petru, *Eros și magie în Renaștere*, Ed. Nemira, București, 1994
- Culianu, Ioan Petru, *Arborele gnozei*, Ed. Nemira, București, 1998

- Colliander, Tito, *Calea asceților*, Ed. Scara, București, 2002
- Colectiv, *Cosmogony and Ethical Order*, The University of Chicago Press, 1982
- Chiricuță, Toma, *Religia omului de știință*, Tipografia Modernă, București, 1935
- Corvin, Sângeorzan, *Ghidul cosmosului*, Ed. Minerva, București, 1980
- Comby, Jean, *Liberte, egalite, fraternite. Principes pour une nation et pour une Eglise*, Rev. Concilium, nr. *La Revolution et l'Eglise*, 221, 1989
- Ciomoș, Virgil, *Timp și eternitate*, Ed. Paideia, București, 1998
- Danielou, Jean, *Reflecții despre misterul istoriei*, trad. Willi Tauwinkl, Ed. Universității, București, 1996
- Delumeau, Jean, *Civilizația Renașterii*, Ed. Meridiane, București, 1995
- Detienne, Marcel, *Inventarea mitologiei*, Ed. Symposion, 1997
- Dawkins, Richard, *Un râu pornit din Eden*, trad. Elena Marcela Badea, Ed. Humanitas, București, 1995
- Drăgănescu, Mihail, *Spiritualitate. Informație. Materie.*, Ed. Humanitas, București, 1990
- Duve, Christian, *Poussiere de vie. Une histoire du vivant*, Ed. Fayard, Paris, 1995
- Dulcan, Dumitru Constantin, *Inteligența materiei*, Ed. Teora, București, 1992
- Dupont, Roselyne, *Le motif de la création selon 2 Pierre 3*, Revue biblique, nr. 1, 1994
- Dumitriu, Anton, *Culturi eleate și culturi heraldice*, Ed. Cartea Românească, 1987
- Duby, Georges, *Anul 1000*, Ed. Polirom, Iași, 1996
- Duby, Georges, *Vremea catedralelor*, Ed. Meridiane, București, 1999
- Dufourcq, Albert, *Saint Irenée*, Librairie Victor Leocoffre, Paris, 1926
- Despre Pythagora și pythagorei. Fragmente*, trad. Mihai Nasta, Ed. Paideia, București, 1998
- Eftimiu, Corneliu, *O teorie care a uimit lumea*, Ed. Științifică, București, 1963
- Einstein, Albert, *Evoluția fizicii. Dezvoltarea ideilor de la primele concepte la teoria relativității și teoria cuantelor*, Ed. Tehnică, București, 1957

- Einstein, Albert, *Teoria relativității*, Ed. Tehnică, București, 1957
- Einstein, Albert, *Cum văd eu lumea*, trad. M. Flonta, I. Pârvu, Ed. Humanitas, București, 2000
- Eliade, Mircea, *Sacrul și profanul*, Ed. Humanitas, București, 1992
- Eliade, Mircea, *Mitul eternei reînțoarceri*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1992
- Eslin, Jean Claude, *Dumnezeu și puterea*, Ed. Anastasia, București, 2001
- Felea, Ilarion, *Religia culturii*, Ed. Episcopiei Ortodoxe, Arad, 1994
- Firca, Pr. Iova, *Cosmogonia biblică și teoriile științifice*, Ed. Anastasia, București, 1998
- Feghali, Paul, *Les origines du monde et de l'homme dans l'oeuvre de St. Ephrem*, Ed. Cerf, Paris, 1998
- Felmy, Christian, *Dogmatica experienței eclesiale*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999
- Furet, Francois, coordonator, *Omul romantic*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Fosard, Andre, *Întrebări despre Dumnezeu*, Ed. Humanitas, București, 1992
- Fosard, Andre, *Dumnezeu există, eu L-am întâlnit*, Ed. Universal Dalsi, București, 1992
- Feynmann, Richard, *Fizica modernă. Mecanica cuantică*, Ed. Tehnică, București, 1970
- Ficiuc, Natalia, *Particulele elementare*, Ed. Științifică, București, 1976
- Florescu, Cecil, *Ce este Universul?*, Ed. Albatros, București, 1988
- Funkestein, Amos, *Teologie și imaginație științifică*, Ed. Humanitas, București, 1998
- Florescu, Mihail, *Enigmele și paradigmele materiei*, Ed. Politică, București, 1984
- Florian, Mircea, *Cosmologia elenă*, Ed. Paideia, București, 1993
- Frege, Gotlom, *Fundamentele aritmeticii*, Ed. Humanitas, București, 2000
- Gannet, Pierre, *La création*, Les Edition du Cerf, Paris, 1979
- Gheorghită, Florin, *Întrebările științei*, Ed. Albatros, București, 1988

- Gayon, Jean, *Darwin et l'après Darwin: une histoire de l'hypothèse de sélection naturelle*, Ed. Kime, Paris, 1992
- Giardina, Andrea, *Omnia roman*, Ed. Polirom, 2001
- Ganoczy, A., *Dieu, l'homme et la nature*, Ed. Cerf, Paris, 1995
- Guizot, Francois, *Istoria civilizației în Europa*, Ed. Humanitas, București, 2000
- Golitzin, *Mistagogia-experiența lui Dumnezeu în ortodoxie*, trad. Diac. Prof. Dr. Ioan Ică jr. Ed. Deisis, Sibiu, 1998
- Guitton, Jean, *Dumnezeu și știința*, Ed. Harisma, București, 1992
- Hawking, Stephen, *Scurtă istorie a timpului*, trad. Mihaela Ciodaru, Ed. Humanitas, București, 1992
- Hawking, Stephen, *Visul lui Einstein*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Heiseberg, Werner, *Principiile fizice ale teoriei cuantice*, Ed. Științifică, București, 1967
- Heiseberg, Werner, *Pași peste granițe*, Ed. Politică, București, 1977
- Heilbroner, Robert, *Filosofii lucrurilor pământești*, Ed. Humanitas, București, 1994
- Herr, Edouard, *Les limites du modele capitaliste*, NRT, nr. 2, 1996
- Hillis, Daniel, *Mașina care gândește*, Ed. Humanitas, București, 2001
- Helmut, Hofling, *Cosmosul dintr-o privire*, Ed. Politică, București, 1985
- Heidegger, Martin, *Conceptul de timp*, Ed. Humanitas, București, 2000
- Horgan, John, *La science progresse, les mystère aussi*, Le Courier, nr. 5, 2001
- Huizinga, Johan, *Homo ludens*, Ed. Univers, București, 1977
- Hruby, Kurt, *L'atteinte eschatologique dans la liturgie synagogale*, Revue de l'Institut catholique de Paris, nr. 45, 1991
- Hoekema, Anthony, *Biblia și viitorul*, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995
- Hoekema, Anthony, *Cuvinte către cei care cei care vor să se mântuiască*, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995
- Sf. Ignatie Briancianinov, *Experiente ascetice*, Ed. Sophia, București, 2000
- Sf. Ignatie Briancianinov, *Aripi duhovnicești pentru cei osteniți și împovărați*, Ed. Sophia, București, 2001

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Probleme dogmatice în dialogul Sfântului Maxim Mărturisitorul cu Pyrrhus*, Ortodoxia, nr. 3, 1960

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Comuniune și intercomuniune*, GB, nr. 5-6, 1978

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Rolul și importanța mărturisirii de credință în teologie și în viața Bisericii*, ST, nr. 1-2, 1980

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Modurile prezenței personale a lui Iisus Hristos și a împărtășirii de El în Sfânta Liturghie și spiritualitatea ortodoxă*, în vol. *Persoană și comuniune. Prinos de cinstitie a preotului profesor academician Dumitru Stăniloae 1903-1993*, Sibiu, 1993, pp. 335-358

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, *Dr. Kalomiros despre facerea lumii, iad și slava materiei și terapia discursului religios și pedagogic al Bisericii*, în Alexandros Kalomiros, *Sfinții Părinți despre originea și destinul cosmosului și al omului*, Ed. Deisis, Sibiu, 1998

Ică, Pr. Prof. Dr. Ioan, Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Înnoirea în teologia ortodoxă contemporană: sens, probleme, dimensiuni*, în Christian Felmy, *Dogmatica experienței eclesiale*, Ed. Deisis, Sibiu, 1999

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Definiția hristologică a Sinodului VI ecumenic și importanța ei dogmatică și simbolică*, MA, nr. 1, 1987

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Teologie și spiritualitate la Sfântul Simeon Noul Teolog*, MA, nr. 3, 1987

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Sfântul Simeon Noul Teolog și provocarea mistică în teologia bizantină și contemporană*, în Sf. Simeon Noul Teolog, *Discursuri teologice și etice*, Ed. Deisis, Sibiu, 1998

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Catehezele simeonice: problematica filosofică și istorică*, în Sf. Simeon Noul Teolog, *Cateheze*, Ed. Deisis, Sibiu, 1999

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Părintele Alexander, mistagogia și teoria marii unificări în teologia ortodoxă*, în Alexander Golotzin, *Mistagogia experienței lui Dumnezeu în ortodoxie*, Ed. Deisis, Sibiu, 1998

Ică, Diac. Prof. Dr. Ioan jr., *Ioannis Zizioulas, Eshatologie și istorie. Orient și Occident*, RT, nr. 1, 1994

- Irineu, P.S. Bistrițeanul, *Sfântul Irineu de Lyon*, Ed. Cartimex, Cluj-Napoca, 1998
- Joassard, Bernard, *Le modernisme est entré dans l'histoire* apud Nouvelle Revue Theologique, nr. 1, 1999
- Jaquard, Albert, *J'accuse l'economie triomphante*, Paris, 1995
- Kalomiros, Alexandros, *Sfinții Părinți despre originea și destinul cosmosului și al omului*, trad. Pr. Prof. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1998
- Kastler, Alfred, *Această stranie materie*, Ed. Politică, București, 1982
- Kovalevsky, Jean, *Taina originilor*, Ed. Anastasia, București, 1996
- Kuhn, Thomas, *Tensiunea esențială*, Ed. Științifică, București, 1982
- Koestler, Arthur, *Lunaticii. Evoluția conceptelor despre Univers de la Pitagora la Newton*, trad. Gheorghe Stratan, Ed. Humanitas, București, 1997
- Koyre, Alexandre, *De la lumea închisă la sistemul infinit*, trad. Vasile Tonoiu, Ed. Humanitas, București, 1997
- Kniayeff, Alexis, *Eschatologie et mariologie liturgique byzantine*, Revue de l'Institut catholique de Paris, nr. 45
- Ionescu, Nicolae Pallas, *Relativitate generală și cosmologie*, Ed. Științifică, 1980
- Laertios, Diogene, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Ed. Paideia, București, 1998
- Landaria, Luis, *Les grandes lignes actuelles de la theologie des eschata*, Revue de l'Institut catholique de Paris, nr. 45
- Larchet, Jean Claude, *La divinisation de l'Homme selon Saint Maxime le Confesseur*, Ed. Cerf, Paris, 1996
- Lovejoy, Arthur, *Marele lanț al ființei*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Launay, Marcel, *L'Eglise et les defis europeens au XX siecle*, Ed. Cerf, Paris, 1999
- Louth, Andrew, *Sfântul Maxim, monah și mărturisitor: actualitatea lui*, trad. Ioan Ică jr., RT, nr. 4, 1997
- Lloyd, Richard, *Metode și probleme în știința Greciei antice*, Ed. Teora,

București, 1994

Lambert, Dominique, *Sciences et théologie*, Ed. Lessins, Bruxelles, 1999

Lubac, Henry, *Le drame de l'humanisme athée*, Ed. Cerf, Paris, 1998

Liturghier, EIBMBOR, București, 2000

Lossky, Vladimir, *Vederea lui Dumnezeu*, Ed. Deisis, Sibiu, 1995

Lossky, Vladimir, *Introducere în teologia ortodoxă*, trad. Lidia și Remus Rus, Ed. Enciclopedică, București, 1993

Lossky, Vladimir, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, trad. Pr. Prof. Dr. Vasile Răducă, Ed. Anastasia, București

Richard, Leakey, *Originea omului*, trad. Ion Oprescu, Ed. Humanitas, București, 1995

Lonchamp, Jean Pierre, *Science et croyance*, Desclee de Brouwer, Paris, 1992

Marrou, Henri-Irenee, *Teologia istoriei*, trad. Nina și Ovidiu Gimigean, Ed. Institutului European, Iași, 1995

Marrou, Henri-Irenee, *Patristică și umanism*, trad. Cristina și Costin Popescu, Ed. Meridiane, București, 1996

Maldame, Jean Michel, *Le Christ pour l'Univers*, Ed. Desclee, Paris, 1998

Mayr, Ernest, *Darwin et la pensee moderne de l'evolution*, Ed. Odile, Paris, 1993

Minois, Georges, *Istoria inferiorilor*, Ed. Humanitas, București, 1998

Mineiul pe Decembrie, EIBMBOR, București, 1991

Μιναιον του Δεκεμβριον, Atena, *Αποστολική Διακονια*, 1993

Mineiul pe Ianuarie, EIBMBOR, București, 1997

Μιναιον τον Ιανουαριου, *Αποστολική Διακονια*, Atena, 1991

Molitifelnic, EIBMBOR, București, 1998

Mineiul pe August, EIBMBOR, București, 1989

Μιναιον τον Αγουστο, *Αποστολική Διακονια*, Atena, 1993

Matsoukas, Nikos, *Introducere în gnoseologia teologică*, Ed. Bizantină, București, 1997

Meyendorff, Jean, *Teologia bizantină*, trad. Pr. Conf. Dr. Alexandru Stan,

EIBMBOR, București, 1996

Meyendorff, Jean, *Sfântul Grigorie Palama și mistica ortodoxă*, Ed. Enciclopedică, București, 1995

Mariot, Jean Luc, *Crucea vizibilului*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000

Mandelbroat, Benoit, *Obiectele fractale*, Ed. Nemira, București, 1998

Moltmann, Jurgen, *L'Esprit qui donne la vie*, Ed. Cerf, Paris, 1999

Moltmann, Jurgen, *Dieu dans la creation*, Ed. Cerf, Paris, 1988

Mantzaridis, Georgios, *Globalizare și universalitate*, trad. Pr. Prof. Dr. Vasile Răducă, Ed. Bizantină, București, 2002

Mantzaridis, Georgios, *Hristos și timpul*, trad. P.S. Daniel Stoenescu, RT, nr. 2, 1995

Mironescu, Alexandru, *Certitudine și adevăr*, Ed. Harisma, București, 1992

Mironescu, Alexandru, *Limitele cunoașterii științifice*, Ed. Harisma, București, 1992

Mironescu, Alexandru, *Kairos*, Ed. Anastasia, București, 1996

Mayilu, Nicolae, *Fundamente ale fizicii moderne*, Ed. Junimea, București, 1989

Merleaux, Jaques Ponty, *Cosmologia secolului XX*, Ed. Științifică, București, 1978

Morris, Henry, *Creacionismul științific*

Mayeur, colectiv, *Histoire du christianisme*, Ed. Desclee, Paris, 1997

Moldovan, Pr. Prof. Dr. Ilie, *Teologia învierii în opera Sfântului Maxim Mărturisitorul*, ST, nr. 7-8, 1968

Moisil, George, *Cui îi este frică de fizica modernă?*, Ed. Albatros, București, 1981

Nicolau, Florian, *Despre imposibilitatea unei teorii atomiste a lumii fizice*, Fundația Regală pentru literatură și artă, București, 1947

Naquet, Pierre Vidal, *Vânătorul negru*, Ed. Eminescu, București, 1985

Nellas, Panayotis, *Omul-animă îndumnezeit*, trad. Diac. Prof. Dr. Ioan Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 199

- Noica, Constantin, *De caelo*, Ed. Humanitas, București, 1993
- Necula, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Doctrina și viața religioasă a Bisericii Copte reflectate în textele ei liturgice*, Teuă de doctorat, Ortodoxia, nr. 3-4, 1976
- Necula, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Anafora Sfântului Vasile cel Mare din ritul liturgic copt*, GB, nr. 11-12, 1979
- Necula, Pr. Prof. Dr. Nicolae, *Symbolismul locașului de cult în opera liturgică a Sfântului Simeon, arhiepiscopul Tesalonicului*, GB, nr. 9-12, 1983
- Omelianovsky, M. E., *Problemele filosofice ale mecanicii cuantice*, Ed. Științifică, București, 1958
- Omelianovsky, M. E., *Dialectica în fizica modernă*, Ed. Politică, București, 1982
- Pârvu, Ilie, *Istoria științei și reconstrucția ei conceptuală*, Ed. Științifică, București, 1981
- Pârvu, Ilie, *Arhitectura existenței*, Ed. Humanitas, București, 1990
- Patapievici, Horia, *Omul recent*, Ed. Humanitas, București, 2001
- Penticostar*, EIBMBOR, București, 1999
- Πεντικοσταρ, Αποστολική*, Atena, 1990
- Pippidi, D. M., *Presocraticii. Fragmente eleaților*, Ed. Universitas, București, 1998
- Plinius, *Naturalis historia*, Ed. Polirom, Iași, 2001
- Penrose, Roger, *Mintea noastră... cea de toate zilele*, Ed. Tehnică, București, 1996
- Prigogine, Ilya, *Între eternitate și timp*, Ed. Humanitas, București, 1997
- Panofsky, Erwin, *Arhitectură gotică și gândire scolastică*, Ed. Anastasia, București, 1999
- Platon, *Timaios*, Ed. Științifică, 1993
- Paulescu, Nicolae, *Conflicte, instincte, patimi*, Ed. Anastasia, București, 1996
- Poincare, Henri, *Știință și metodă*, Ed. Științifică, București, 1999
- Peacocke, Arthur, John Polkinghorne, *Scientist al Theologians*, SPCK, Londra, 1996

- Polkinghorne, John, *Serious Talk. Science and Religion in dialogue*, SCM Press, LTD, Londra, 1995
- Poirot, Eliane, *Ilie Proorocul – arhetipul monahului*, Ed. Anastasia, București, 1999
- Parain, Brice, *Logosul platonician*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1998
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologie și cultură*, EIBMBOR, București, 1993
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Ortodoxie și contemporaneitate*, Ed. Diogene, București, 1996
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, Pr. Asist. Costache Doru, *Introducere în dogmatica ortodoxă*, Ed. Libra, București, 1997
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Hristos. Biserică. Societate.*, EIBMBOR, București, 1998
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Omul fără rădăcini*, Ed. Nemira, București, 2001
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, coordonator *Știință și teologie*, Ed. Eonul dogmatic: XXI, București, 2001
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Are mișcarea ecumenică un viitor?*, MA, nr. 5, 1987
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Unitate și cultură*, Ortodoxia, nr. 1, 1987
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Esența sintezei dogmatice a părintelui Dumitru Stăniloae*, ST, nr. 7-8, 1983
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Faptele bune după Sfântul Simeon Noul Teolog*, Ortodoxia, nr. 4, 1962
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Hristos, Euharistia, Biserica*, GB, nr. 6-12, 1995
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Omul fără rădăcini. Cauzele violenței și terapia lor spirituală*, în volumul *Violența „în numele lui Dumnezeu”*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2002
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Eclesiologia romano-catolică după documentele celui de-al doilea Conciliu de la Vatican și ecourile ei în teologia contemporană*, teză e doctorat, Ortodoxia, nr. 3, 1973

- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Raționalitatea creației și implicațiile ei*, Ortodoxia, nr. 3-4, 1993
- Popescu, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Transfigurare și secularizare*, ST, nr. 1-3, 1994
- Paoletti, Jaques, *L'homme entre science et foi*, Ed. Parole, Paris, 1999
- Rees, Martin, *Doar șase numere*, Ed. Humanitas, București, 2000
- Răducă, Pr. Prof. Dr. Vasile, *Teodicee și cosmologie la Sf. Grigorie de Nyssa*, ST, nr. 1-2, 1992
- Rose, Ierom. Serafim, *Cartea Facerii, crearea lumii și omul începuturilor*, trad. Constantin Făgețean, Ed. Sophia, București, 2001
- Ross, Sir David, *Aristotel*, Ed. Humanitas, București, București, 1998
- Rousseau, Felicien, *L'avenir des droites humaines*, Les Press de l'Universite Laval, Quebec, 1996
- Rus, Prof. Dr. Remus, *Elemente ale dogmei întrupării în învățătura Bisericii Ortodoxe Etiopiene*, Ortodoxia, nr. 2, 1972
- Rus, Prof. Dr. Remus, *Concepția despre om în marile religii*, teză de doctorat, GB, nr. 7-8, 1978
- Rus, Prof. Dr. Remus, *Considerații asupra concepțiilor biblică și mesopotamiană despre creație*, GB, nr. 6-8, 1980
- Rus, Prof. Dr. Remus, *Introducere*, în Sf. Irineu al Lyonului, *Demonstrația propovăduirii apostolice*, EIBMBOR, București, 2001
- Ruyer, Raymond, *Gnoza de la Princeton*, Ed. Nemira, București, 1998
- Ricoeur, Paul, *Istorie și Adevăr*, Ed. Anastasia, București
- Rougemont, Denis, *Partea diavolului*, trad. Mircea Ivănescu, Ed. Anastasia, București, 1994
- Rădulescu Motru, Constantin, *Timp și destin*, Ed. Minerva, București, 1997
- Sofronie, Arhimandritul *Mistica vederii lui Dumnezeu*, Ed. Adonai, București, 1995
- Spidlik, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin*, Ed. Deisis, Sibiu, 1997
- Spidlik, Tomas, *Spiritualitatea Răsăritului creștin. Monahismul*, Ed. Deisis, Sibiu, 2000

- Salam, Abdus, *Știința, bun al întregii omeniri*, Ed. Politică, București, 1985
- Schrodinger, Erwin, *Ce este viața?*, Ed. Politică, București, 1980
- Schmemann, Alexander, *Teocrația bizantină și Biserica Ortodoxă*, trad. Pr. Prof. Dr. Ioan Ică, RT, nr. 8, 1992
- Schmemann, Alexander, *Euharistia. Taina împărăției*, Ed. Anastasia, București
- Schmemann, Alexander, *Dina apă și din duh*, Ed. Symbol, 1992
- Schmemann, Alexander, *Introducere în teologia liturgică*, Ed. Sofia, București, 2003
- Suppes, Patrick, *Metafizica probabilistică*, Ed. Humanitas, București, 1990
- Souletie, Jean Louis, *La croix de Dieu. Escatologie et histoire dans la perspective christologique de Jurgen Moltmann*, Ed. Cerf, Paris, 1997
- Schooyans, Michel, *La derive totalitaire du liberalisme*, Ed. Mame, Paris, 1995
- Stapp, Henry, *Rațiune, materie și mecanică cuantică*, Ed. Tehnică, București, 1998
- Stewart, Ian, *Numerele naturii*, Ed. Humanitas, București, 1999
- Stoenescu, P.S. Daniel, *Învățăturile Sfântului Maxim Mărturisorul despre rațiunile divine*, MB, nr. 7-8, 1985
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, Ed. Omniscop, Craiova, 1993
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, prin care toate s-au făcut și se refac*, Ortodoxia, nr. 2, 1983
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Chipul lui Hristos în Biserica răsăriteană*, Ortodoxia, nr. 1, 1973
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Viața și învățătura Sfântului Grigorie Palama*, Ed. Scripta, București, 1993
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Studii de teologie dogmatică*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1991
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*, Ed. Elion, București, 2001
- Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Ortodoxie și românism*

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. 1-3, EIBMBOR, București, 1992-1997

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1987

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Spiritualitatea ortodoxă. Ascetica și mistica*, EIBMBOR, București, 1992

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Iisus Hristos, lumina lumii și îndumnezeitorul omului*, Ed. Anastasia, București, 1993

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Sfânta Treime și creația lumii din nimic*, MO, nr. 2, 1987

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Sfânta Treime, creatoarea, mântuitoarea și ținta veșnică a tuturor credincioșilor*, Ortodoxia, nr. 2, 1986

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Creația ca dar și tainele Bisericii*, Ortodoxia, nr. 1, 1976

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Dinamica creației în Biserică*, Ortodoxia, nr. 3-4, 1977

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu cel întrupat și înviat ca om, unificatorul creației în El pentru veci*, MO, nr. 4, 1987

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Creația-darul lui Dumnezeu către noi*, MMS, nr. 3-6, 1970

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Biserica, în sensul de largă comuniune în Hristos*, Ortodoxia, nr. 3, 1982

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Spiritualitate și comuniune în liturghia ortodoxă*, Ed. Mitropoliei Olteniei, Craiova, 1986

Stăniloae, Pr. Prof. Dr. Dumitru, *Locașul bisericesc propriu-zis, cerul pe pământ sau centrul liturgic al creației*, MB, nr. 4-6, 1981

Udriște, Octavian, *Cum a creat Dumnezeu universul din nimic*, Ed. Tabor, Râmnicu Vâlcea, 1994

Teilhard de Chardin, *Fenomenul uman*, Ed. Aios, Oradea

Teilhard de Chardin, *Le milieu divin*, Editions Du Seuil, 1957, France

- Teilhard de Chardin, *Scrisori inedite*, Ed. Polirom, Iași, 2001
- Thunberg, Lars, *Omul și cosmosul în viziunea Sfântului Maxim Mărturisorul*, trad. Prof. Dr. Remus Rus, EIBMBOR, 1999
- Toma, Eugen, *Ochii științei spre macrocosm și microcosmos*, Ed. Științifică, București, 1965
- Toro, Tiberiu, *Fizică modernă și filozofie*, Ed. Facla, Timișoara, 1973
- Toynbee, Arnold, *Studiu asupra istoriei*, vol. 1-6, Ed. Humanitas, București, 1997
- Tonoiu, Vasile, *În căutarea unei paradigme a complexității*, Ed. Iri, București, 1997
- Theodoros, Evangelos, *Temps et eternite dans la Liturgie orthodoxe*, Revue de l'Institute catholique de Paris, nr. 45
- Tavernier, Johan, *L'histoire humaine dete „profane” vehicule de l'histoire du salut et du malheur*, rev. Concilium, nr. 236, 1991
- Vâlcovici, Victor, *Albert Einstein. Teoriile sale, viața sa*, București, 1957
- Vanini, Ugo, *La dimension christologique de la Jerusalem nouvelle*, Tevue d'Histoire et de Philosophie Religieuses, nr. 1, 1999
- Vergote, Antoine, *Modernite et christianisme*, Ed. Cerf, Paris, 1999
- Vernet, David, *Biblia și știința*, Ed. Psycho Mass Media, București, 1995
- Vernant, Jean Pierre, *Mit și gândire în Grecia antică*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1995
- Vieillard, Jean-Louis, *Problema timpului*, Ed. Paideia, București, 2000
- Villari, Rosario, coordonator, *Omul baroc*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Vincent, Gilbert, *Transformation de la region dans l'espace europeen. Vers une religion civile europeene?*, RHPS, nr. 3, 1993
- Vovelle, Michel, coordonator, *Omul luminilor*, Ed. Polirom, Iași, 2000
- Voicu, Diac. Prof. Dr. Constantin, *Învățătura despre creație la Sf. Vasile cel Mare*, în volumul *Sfântul Vasile cel Mare. Închinare la 1600 de ani*, București, 1980
- Voicu, Diac. Prof. Dr. Constantin, *Hristologia cosmică după învățătura Sfântului Maxim Mărturisorul*, ST, nr. 4, 1989

- Vescan, Toma, *Cuantele, o revoluție în fizică*, Ed. Enciclopedică, București, 1971
- Vasilios, Arhim, *Intrarea în Împărăției*, Ed. Deisis, Sibiu, 1996
- Voulgaris, Christos, *The Holy Trinity in Creation and Incarnation*, The Greek Orthodox Theological Review, nr. 3-4, 1997
- Vlăducă, Ion, *Elemente de apologetică creștină*, Ed. Bizantină, București, 1998
- Ward, Keith, *Divine Action*, Collins Religions Publishing, Londra, 1990
- Williams, Michael, *Apocalypse now*, in *Concilium*, nr. 277, 1998
- Weber, Max, *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, Ed. Humanitas, București, 1993
- Yannaras, Christos, *Abecedarul credinței*, trad. Pr. Conf. Dr. Constantin Coman, Ed. Bizantină, București, 1996
- Yannaras, Christos, *Persoană și Eros*, Ed. Anastasia, București, 2000
- Yannaras, Christos, *Heidegger și Areopagitul*, trad. Nicolae Tanașoca, Ed. Anastasia, București, 1997
- Zizioulas, Ioannis, *Ființa eclesială*, Ed. Bizantină, București, 1996
- Zizioulas, Ioannis, *Creația ca Euharistie*, Ed. Bizantină, București
- Zimmer, Heinrich, *Regele și calvarul*, Ed. Humanitas, București, 1994